

Dr. SMILJAN JURIN

Redovni profesor u miru, Zagreb

MODERNA TEORIJA I ANALIZA PONAŠANJA POTROŠAČA

(Elementi studijskog projekta)

UDK 339.187

Stručni rad

Prihvaćeno: 13.12.1993.

Sažetak

Definiranjem elemenata studijskog projekta "Moderna teorija i analiza ponašanja potrošača", autoru je cilj potaknuti zanimanje za inovacije u teorijskoj analizi i provedbu empirijskih istraživanja o ponašanju potrošača i utvrđivanju značaja osobne potrošnje u cjelokupnom procesu reprodukcije u nas. U uvodnom dijelu rada data su tri skupa teza teorijsko-analitičkog sustava sa pozicija kojeg se pristupa takvoj analizi, a u drugom dijelu navodi se, bez pretenzija na potpunost, skup problema vezanih za analizu i empirijska istraživanja ponašanja potrošača, uključujući i kvantifikaciju stupnja osjetljivosti čitavog gospodarskog sustava na promjene volumena i strukture osobne potrošnje. U pet podnaslova definirani su, redom ovi problemi: odredivost potreba; mjerljivost korisnosti izbora potrošača i njihove uporedivosti; prijelaz sa statične na dinamičku analizu; utjecaj razvijenog financijskog tržišta, poduzetničkog ambijenta i okruženja uopće na ponašanje potrošača i formiranje osobne potrošnje; međuzavisnost dohotka, potrošnje i štednje; izbor postupaka i tehnike analize međuzavisnosti osobne potrošnje s ostalim elementima privredne strukture.

Ključne riječi: sustav potreba, mjerljivost korisnosti, ponašanje potrošača, osobna potrošnja i strukturni modeli.

UVODNE NAPOMENE

U analizi funkcioniranja tržišnog mehanizma suvremenih gospodarskih sustava značajno mjesto zauzima analiza ponašanja potrošača, odnosno domaćinstva kao temeljnog središta potrošnje. U razmatranju ove problematike, međutim, u nas se i na razini sveučilišne nastave, i znanstvenih radova, i primjenjenih istraživanja, u pravilu još uvijek ostaje na razini statičke analize i polaznih pretpostavki neoklasične teorije ponašanja potrošača, ne uzimajući u obzir da su neke pretpostavke tradicionalnog neoklasičnog modela ponašanja potrošača praktički modificirane već u Keynesovoj "Općoj teoriji...", ne uzimaju se u obzir ni novi nalazi i generalizacije u ponašanju potrošača odn. domaćinstva i tzv. psihologija zajednice do kojih se do danas došlo te ni to u kojem smislu suvremeni uvjeti diktiraju daljnu inovaciju polaznog neoklasičnog modela i potrebu prijelaza sa statične na dinamičku analizu.

Cilj je ovog rada potaknuti zanimanje za jedan takav pristup u teorijskoj analizi i istraživanjima ponašanja potrošača, posebice kod mlađih znanstvenih radnika i studenata, sa željom da to ostavi traga u njihovom izboru tema seminarских odnosno magistarskih radova, doktorskih disertacija i istraživačkih projekata. Suglasno tome, ovdje će se u prvom dijelu rada naznačiti tri skupa teza koje čine potku teorijsko-analitičkog sustava u okviru i s pozicija kojeg se pristupa analizi ponašanja potrošača, da bi se u drugom dijelu rada naznačili neki elementi moguće tematske obrade problema vezanih za takvu analizu.

I. TEORIJSKA GAMA I PRILAZ ISTRAŽIVANJU

Teorijska potka i/ili prilaz razradi problema ponašanja potrošača može se definirati sa slijedeća tri skupa teza:

1. skup (teze općeg značenja)

(a) rijetkost ili nemogućnost zadovoljenja neograničenih ljudskih potreba ograničenim resursima-jedan je od temeljnih gospodarskih problema;

(b) ograničenost raspoloživih resursa predodređuje izbor, a svaki izbor ima oportunitetni trošak. Tako primjerice, krivulja ili granica proizvodnih mogućnosti u biti je izraz revije mogućih izbora i oportunitetnih troškova u postizanju date razine korisnosti, a njegov budžetski pravac revija je mogućih izbora i oportunitetnog troška dostupnih mu košara dobara i usluga u datim uvjetima. Ukratko, iz rijetkosti proizlazi problem izbora - problem iznalaženja između mogućih (u datim uvjetima izvodljivih) solucija one koja je optimalna sa stajališta izvjesne funkcije kriterija:

(c) teza (b) izvedena na makrorazinu glasi: rijetkost postavlja temeljna gospodarska pitanja: što, kako i za koga proizvoditi. Na razini

domaćinstva, pak, postavlja problem izbora, u datim uvjetima, košare dobara maksimalne korisnosti.

2. skup (teze posebnog značenja - odnose se na tržišno organizirane gospodarske sustave)

(a) U modelima tržišno organiziranih gospodarskih sustava **domaćinstvo i poduzeće** dva su temeljna, relativno samostalna ekonomska entiteta, čije se aktivnosti koordiniraju posredstvom tržišta;

(b) Domaćinstva, kao središta potrošnje, u težnji da raspoloživim dohotkom maksimiziraju korisnost (izraženu stupnjem zadovoljenja potreba) pojavljuju se na tržištu kao nosioci potražnje za određenim skupom dobara i usluga i na taj način svojim novcem licitiraju što se i koliko treba proizvoditi.

(c) Poduzeća, pak, kao središta proizvodnje, organiziraju takvu proizvodnju za koju pretpostavljaju da će njenom prodajom (dakle, s obzirom na platežno sposobnu potražnju) maksimizirati korisnost izraženu veličinom profita po izvršenom ulogu i veličinom kapitalnog dobitka.

(d) Maksimizirajuća ponašanja (opisana pod b i c) navedenih entiteta, u okviru tržišno organiziranog gospodarskog sustava, dovode do optimalne alokacije raspoloživih resursa, koja osigurava uspostavu opće ravnoteže sustava u cjelini, odnosno daje odgovor na tri temeljna gospodarska pitanja: što, kako i za koga proizvoditi.

3. skup (teze metodološko - analitičkog značenja)

(a) U pokušajima da se nađe odgovor na pitanje što se odnosi na odrednice razine dohotka, a time, posredno, i blagostanja naroda, ekonomska znanost u pojedinim je fazama svog razvitka naglašavala različite skupine čimbenika.

Misaono stanje vezano za tzv. veliku klasičnu tradiciju u ekonomiji naglašavalo je, gotovo do isključivosti, čimbenike na strani ponude - količine proizvodnih čimbenika i ostalih privrednih resursa i sposobnost društva da efikasnim kombiniranjem i alociranjem tih resursa izvuče iz njih maksimalne ekonomske učinke. Svi veliki ekonomisti klasične tradicije (Smith, Ricardo, Mill, Marshall) usmjerili su najveći dio svoje intelektualne znatiželje i energije na istraživanje faktora koji uvjetuju veličinu i kretanje proizvodnih potencijala, a potom, **uzimajući punu iskorišćenost tog potencijala kao prirodno stanje stvari**, orijentirali su se na uvjete i čimbenike alokacije tog potencijala, na čimbenike koji opredjeluju relativne količine i relativne cijene proizvedenih dobara i usluga. Zato se klasična teorija može interpretirati ponajprije kao **teorija dugoročnog razvoja**, s jedne, i **teorija alokacije**, s druge strane. Teoriji razvoja, kao dinamičkoj interpretaciji gospodarskog života, odgovarala je teorija alokacija kao njen kratkoročni i statički pandan. Tako koncipirana teorija alokacije implicirala je i svojevrsnu teoriju raspodjele (određenost mase dohotka koju će razni faktori proizvodnje ostvariti po osnovi svog angažiranja u proizvodnim procesima).

Napuštanje pretpostavke o punoj zaposlenosti čimbenika proizvodnje i uvođenje agregatne potražnje, kao varijable čija veličina ovisi o brojnim čimbenicima unutar samog privrednog mehanizma i koja se ne pomiče automatski prema onoj razini što osigurava punu zaposlenost raspoloživog proizvodnog potencijala - bitna je saznajna inovacija u Keynesovom teorijskom sustavu. Iz tog je pristupa proizašla makroekonomaska statika kao teorija (statičke) ravnoteže u velikim ekonomskim sustavima i, u isto vrijeme, uvjetno nazvana kratkoročna dinamika kao disciplina čiji je zadatak objasniti kretanje u sustavima, u kojima su (upravo radi kratkoće roka analize) mnogi elementi fiksni i u kojima mnoge na dugi rok promjenjive veličine figuriraju kao parametri. Uslijedilo je, dakle, preusmjeravanje izučavanja koje implicira stavljanje težišta na izučavanje funkcioniranja i ravnoteže sustava **u uvjetima nepotpune zaposlenosti proizvodnih resursa**, ali istodobno i na iznalaženje onih instrumenata ekonomske politike pomoću kojih se sustav može pomaknuti prema punoj zaposlenosti. Tako je Keynesov teorijski sustav, ukazujući da metode, tehnike i teorijska analiza čimbenika i formiranja agregatne potražnje čine neophodni instrumentarij za formuliranje racionalne gospodarske politike pomoću kojih se sustav može pomaknuti prema punoj zaposlenosti, dao temelje za dva vrlo plodna pravca u razvoju ekonomske znanosti: empirijsku makroekonomiju i teoriju ekonomske politike.

(b) Agregatna potražnja se, analitički uzev, sastoji od pet temeljnih komponenti: osobna potrošnja, opća potrošnja, investicijska potražnja, potražnja koja se formira na osnovi ulaganja u zalihe, te tzv. izvozno - uvozna potražnja (potražnja koja se javlja kao razlika između izvoza i uvoza). Pri tome je, kvantitativno gledano, osobna potrošnja najznačajnija komponenta agregatne finalne potražnje (u bivšoj Jugoslaviji apsorbirala je oko 60% tekućeg društvenog proizvoda, a u velikoj većini drugih gospodarstava taj je postotak osjetno veći).

II. PROBLEMI (NEKI ELEMENTI MOGUĆE TEMATSKE OBRADE)

Lociranje u naslovu formuliranog predmeta analize u naprijed opisani teorijski sustav ukazuje ne samo na njegovo značenje ("specifičnu težinu") u ekonomskoj analizi nego i na niz otvorenih teorijskih i metodoloških problema što se javljaju pri pristupu njegovom empirijskom istraživanju.

U nastavku će se, bez pretenzije na potpunost i rigidnost izbora, navesti neki od tih problema s naznakom odgovarajuće literature.

(1) Sustav potreba i njihova odredivost

Opće je prihvaćen stav po kome tri velike grupe činilaca - resursi, tehnologija i preferencije (tj. ukusi i potrebe) opredjeljuju (u prvoj, neposrednoj razini međuzavisnosti) i dinamiku sustava u vremenu i njegov potencijal i strukturu u bilo kojem momentu. Odatle (kao i iz teza b i d 2. skupa) proizlazi značenje problema definiranja sustava potreba, odnosno čimbenika koji ga određuju. U literaturi je to pitanje različito tretirano, kako s gledišta odredivosti strukture i kvantitete potreba, tako i s gledišta suvereniteta potrošača u definiranju i izboru sustava potreba koje treba zadovoljiti. I u nas, točnije na prostoru bivše Jugoslavije, rasprave te vrste nisu izostale i ne bi se moglo reći da nisu činile sastavni dio svojedobno na tom prostoru prisutnih kontraverznih stavova u odnosu na opredjeljenje da li za tržišno ili komandno gospodarstvo.

Primjerice: prevedena su djela A. Hellera na tu temu (knjiga: Vrijednost i potrebe, izd. Nolit, Beograd, 1981, te članak "O stvarnim i 'lažnim' potrebama", v. "Kulturni radnik", br. 2/80), zatim posvećen je jedan tematski broj (br.11/75) časopisa "Marksizam u svetu" toj temi, a i djelomično br. 2-3/81, istog časopisa (v. str. 183-201), potom održan je u SANU i jedan znanstveni skup dijelom posvećen toj temi (Referati tog skupa objavljeni su u Zborniku - knjiga II "Društveni razvoj Jugoslavije - ostvarenja - ciljevi - potrebe", izd. SANU, Beograd, 1982 - vidi osobito referate: Berković i Nakarada, Društvena opredeljenja i potrebe, str. 41-59; V. Tričković, Ljudske potrebe, životni nivo i potrošačka tražnja, str. 77-86, te V. Vugrinec - Hitrec, Marketing - mehanizam podmirivanja potreba u jugoslavenskom društvu, str. 95-100). Vidi i tumačenje Attali - Guillame u njihovoj knjizi "Anti - ekonomika" izd. IDN, Beograd, 1978, te članak V. Vugrinec - Hitrec Ekonomija i određenje potreba u: "Naše teme" br. 2/79 str. 339-361.

U naprijed, čisto indikativno označenoj literaturi, prisutni su različiti stavovi utemeljeni na različitim pristupima, pa bi, čini se, bio koristan sveobuhvatan kritički osvrt (kompatibilan teorijskom konceptu opisanom pod I) ovih u literaturi prisutnih stajališta o određenosti sustava potreba.

(2) Mjerljivost korisnosti, odnosno odredivosti optimalnog izbora potrošača

Svim teorijama o ponašanju potrošača (bez obzira na njihovu međusobnu različitost) zajednički je postulat da potrošač maksimizira korisnost u granicama vlastitih budžetskih mogućnosti. (Matematičku formalizaciju općesusvojenog modela ponašanja potrošača vidi, primjerice, kod S. Jurin i J. Šohinger, Teorija tržišta i cijena, izd. Globus, Zagreb, 1990, str. 15-17)

Međutim, prihvaćanje ovog postulata otvara pitanje izmjerljivosti korisnosti alternativnih izbora - i upravo po tome da li pronalaženje

optimalne solucije implicira i rješavanje problema neposredne izmjerljivosti veličine korisnosti alternativnih izbora ili ne, postojeće teorije potrošača mogu se svrstati u dvije kategorije: (a) one koje su utemeljene na elementima kardinalne korisnosti, tj. koje za polaznu osnovu uzimaju da je nužno odrediti intezitet korisnosti (ukupne i granične) svakog dobra (odnosno košare dobara) posebno numerički u apsolutnim izrazima - U kardinalnim brojevima (tu spadaju teorija granične korisnosti i teorija igara) i (b) one koje napuštajući ovu restriktivnu pretpostavku, zadovoljavajući se usporednom ocjenom korisnosti pojedinih alternativnih izbora (košare dobara) i njihovim rangiranjem po redu preferencije potrošača, dakle iskazom ordinarnim, a ne kardinalnim brojevima (npr. teorija indiferencije i teorija otkrivene preferencije).

Upravo na crti razrješavanja ovog problema i što veće operacionalizacije postojećih teorija ponašanja potrošača u svrhu njihove primjenljivosti u empirijskim istraživanjima zabilježeni su u literaturi značajni doprinosi, tako da se govori npr. "o modernoj teoriji korisnosti", o "Laspeyres indifference curve", o primjeni indeksa korisnosti, i uopće o odnosu indeksnih brojeva prema funkciji korisnosti, o problemu intergrabiliteta, zoni ignorancije, itd. Ova je problematika u nas, osim udžbenički, vrlo malo i gotovo samo uzgred razmatrana, pa bi sigurno njena sustavna obrada dobro došla.

Naprосто i samo kao indikator relevantne literature iz ove domene može poslužiti slijedeći popis: P. Samuelson, *Foundations of Economic Analysis*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1947, poglavlje V. i VII; P. Samuelson, "Consumption Theorems in Terms of Overcompensation Rather Than Indifference Comparisons", u: *Economica*, Vol. XX, February 1953., Alchian, A. A: "The Meaning of Utility Measurement", u: *American Economic Review* Vol. XLIII, March, 1953, pp. 26-50., D, Ellsburg, "Clasic and Current Notions of Measurable Utility" u: *Economic Journal*, Vol. LXIV, Sept., 1954 pp. 528-566; A. C. Y. Koo, "An Empirical Test of Revealed Preference", u: *Econometrica*, Vol. XXXVI, October, 1968, pp. 646-664; I. M. D. Little, "A Reformulation of the Theory of Consumer's Behaviour", u: *Oxford Economic Papers*, Vol. I, January 1949, pp. 90-99; J. Henderson and R. Quandt, *Microeconomic Theory*, McGraw-Hill, New York, 1980; H. R. Varian. *Microeconomic analysis*, Norton & Company, New York, 1978; R. R. Russel and M. Wilkinson, *Microeconomics, A Synthesis of Modern and Neoclasical Theory*, John Wiley & Sons, New York 1979; H. Theil: *A Systems-Wide Approach to Microeconomics*, Basil Blackwell Ltd, Oxford 1980.

(3) Dva temeljna pravca moderne razrade teorije ponašanja potrošača

Moderna razrada teorije ponašanja potrošača kretala se u dva temeljna pravca.

Jedan je išao za tim da se u analizu izbora uključe efekti rizika i neizvjesnosti i da se teoriju reformulira tako da bude postavljena na stokastičku osnovu.

Drugi pravac se sastojao u eksplicitnom uvođenju vremena i dinamičkoj reformulaciji teorije. Tako je umjesto standardnog problema optimalne alokacije potrošačeva budžeta na data dobra i usluge središnje mjesto u analizi zauzelo iznalaženje optimalne putanje potrošnje u vremenu. Pretpostavi li se da je broj raspoloživih dobara i usluga jednak n , tada je putanja ($n - 1$) - dimenzionalni pravac u n -dimenzionalnom prostoru, a svaka točka na tom pravcu interpretira se kao n -dimenzionalni vektor čije su komponente potrošenih dobara i usluga.

Među reprezentativne doprinose što se odnose na naznačeni prvi pravac razvoja teorije ponašanja potrošača svakako spadaju: sada već klasično djelo Von Neumanna i Morgensterna, *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton University Press, Princeton, 1953, zatim Fridman, M. and L. I. Savage, "The Utility Analysis of Choices Involving Risk", *Journal of Political Economy*, vol. 56, August 1948, pp. 279-304 (preštampano u: *Readings in Price Theory*, Richard D. Irwin, Inc, Homewood 1952), te Marschak, J., "Rational Behaviour Uncertain Prospects and Measurable Utility", u: *Econometrica*, Vol. 18., April 1950., pp 111-141., Babić, S. i M. Milovanović, *Teorija cena*, izd. Ekon. fak. Beograd, 1990, v. Poglavlje: Teorija korisnosti u uslovima neizvjesnosti, str. 214-225.

Drugi pravac ima također dugu tradiciju razvoja i uzima se da počinje doprinosom Ramseya još iz 1928 (Ramsey, F. P., "A Mathematical Theory of Savings", u: *Economic Journal*, Vol. 38/1928, pp. 543-559, preštampano u A. K. Sen (ed.): *Growth Economics*, Penguin Books Ltd, Harmondsworth, 1970), te knjiga: Milton Friedman, *A Theory of the Consumption Function*, Princeton University Press, Princeton, N. J., 1957, pa studija: Clover, R. and B. Johnson, *Income and the Theory of Consumption*, u: J. N. Wolfe (ed), *Capital and Growth*, Papers in Honour of Sir J. Hicks, 1968, te često citirani članak W. Hamburger, "The Relation of Consumption to Wealth and the Wage Rate", u: *Econometrica* Vol. 23., January 1955., pp. 1-17. U nas: Đuro Benić "Izbor u vremenskoj dimenziji", rukopis prihvaćen od redakcije časopisa **Tržište** za objavljivanje u rubrici "izvorni znanstveni članci". Inače, dobar je primjer suvremenog tretmana dinamičke analize ponašanja potrošača studija: Willassen, Ingre. *A Theoretical and Empirical Study of the Consumption Function*, Institute of Economic of the University of Oslo, Oslo, 1976.

Najzanimljiviji su, i sa stajališta potencijalne upotrebe u empirijskim istraživanjima najznačajniji, oni naponi što su bili usmjereni na sintezu gore opisana dva pravca u teorijskim istraživanjima. To su pokušaji konstruiranja modela koji istodobno inkorporiraju i dinamičke i stohastičke aspekte ponašanja potrošača i koji daju opća rješenja primjenljiva na vrlo široku kategoriju realnih, i sa stajališta osmišljavanja značajnih, odnosa i pojava visoko relevantnih situacija. Doprinosi rješavanju tako postavljenog problema poprilično su brojni, a među njima se osobito ističu oni koje su

dali Hakansson, Hamburger, Phelps i Samuelson (vidi: Hakansson, N. H., Optimal investment and Consumption Strategies under Risk for a Class of Utility Functions, u: *Econometrica* Vol. 38, No. 5, September 1970, pp. 587-607; Hamburger, naprijed citirani članak, te E. Phelps, "The Accumulation of Risky Capital: A Sequential Utility Analysis", u: *Econometrica*, Vol. 30, No. 4, October 1962, pp. 729 - 743)

Ovim osvrtom na doprinose u nastojanjima ka opisanoj sintezi dolazi se do problema koji bi vjerojatno trebao biti središnji u razradi, a koji se može definirati kako slijedi.

(4) Utjecaj razvijenog financijskog tržišta i poduzetničkog mentaliteta na ponašanje potrošača (ili šire: utjecaj okruženja na ponašanje potrošača i formiranje potrošačke potražnje).

Jedna od ključnih pretpostavki neoklasičnih teorija ponašanja potrošača (odn. domaćinstva kao središta potrošnje) bila je: potrošač ima fiksirana budžetska sredstva (dohodak); sve svoje potrebe zadovoljava kupujući (i konzumirajući) n dobara i usluga te u promatranom vremenu troši sav svoj dohodak (odn. raspoloživa budžetska sredstva) na kupovinu n dobara i usluga.

Jesu li te pretpostavke održive u uvjetima suvremenih (poduzetničkih) gospodarskih sustava i prihvatljive uopće u dinamičkoj analizi ponašanja potrošača?

Već je u Keynesovom teorijskom sustavu napuštena pretpostavka o tome da potrošač troši sav svoj dohodak na osobnu potrošnju, pa se uvode u analizu (doduše u svrhu praćenja efekata promjena u agregatnoj potražnji) kategorije: sklonost potrošnji, sklonost štednji, multiplikator, akcelerator i sl. Temeljem tih kategorija tumači se psihologija zajednice i uspostavljeni odnos između dohotka, potrošnje i investicija (nalaz je da se granična sklonost potrošnji kreće suprotnim smjerom od veličine dohotka, a granična sklonost štednji istim smjerom s veličinom dohotka).

Ukratko, polaznu postavku dinamičke teorije čini konstatacija da stupanj zadovoljenja potreba (utilitet) tipičnog potrošača ovisi o tekućoj potrošnji, s jedne, i akumuliranog bogatstva, s druge strane. Pri tome, potrošnja i bogatstvo pojavljuju se kao endogene varijable čije se optimalne putanje u vremenu izračunavaju temeljem kamatne stope i potrošačevog dohotka. (O korelaciji potrošnje i dohotka potrošnje i kamatne stope te bogatstva kao argumenta potrošne funkcije i uopće o matematičkoj formalizaciji općeg slučaja i rješenja problema maksimizacije utilitetne funkcije vidi npr. kod L.J. Madžar, *Teorija i modeli agregatne tražnje*, izd. Informator, Zagreb, 1982. str. 51 - 65).

U uvjetima razvijenog financijskog tržišta s njegovim institucijama te odvojenosti vlasništva, upravljanja i kontrole, što implicira razvijenost poduzetništva i poduzetničkog mentaliteta, broj alternativnih mogućnosti

alokacije raspoloživog dohotka tipičnog potrošača silno se povećao, a time i oportunitetni trošak svakog od mogućih izbora u mnogome promijenio, što utječe na ponašanje tipičnog potrošača u procesu maksimizacije njegove utilitetne funkcije. Kao dobar primjer za ovu analizu može poslužiti očita različitost između ponašanja potrošača (njegove sklonosti štednji i sklonosti potrošnji i strukture njegove potrošnje) u izrazito antipoduzetničkim gospodarskim sustavima bivših tzv. socijalističkih zemalja (gdje potrošač objektivno nije imao mogućnost, pa ni dilemu da li da dio dohotka odvoji za ulaganje u vrijednosne papire odnosno poslovne investicije) i tipičnog potrošača suvremenih razvijenih tržišno organiziranih gospodarstava.

Kako je ovdje riječ o raspoloživom dohotku potrošača (dakle o dohotku koji ostaje potrošaču po odbitku fiskalnih davanja i uključivanju eventualnih transfernih primanja), nameće se potreba proširenja analize i na ispitivanje utjecaja promjena u fiskalnoj politici te kretanja kamatne stope i uopće izmjena u monetarnoj politici na ponašanje tipičnog potrošača, odnosno domaćinstva.

Osim toga sigurno je da je stupanj bogatstva, kod slojeva koji ga posjeduju, jedna od najvažnijih odrednica potrošnje, te da na kratki rok može izazvati značajne promjene u graničnoj sklonosti potrošnji. U tom kontekstu osobito su značajnog utjecaja tzv. nepredviđeni dobiti i/ili gubici što se javljaju po osnovi aprecijacije, odnosno deprecijacije raspoloživog bogatstva izazvanih promjenama cijena. Slijedi, analiza utjecaja distribucije bogatstava i promjena razine apsolutnih i relativnih cijena, osobito utjecaja očekivane inflacije na sklonost potrošnji i ponašanje tipičnog potrošača, jedan je od mogućih koraka istraživanja i ukupne analize ponašanja potrošača.

Već se u Keynesovom analitičkom sustavu razlikuje kratkoročna od dugoročne granične sklonosti potrošnji. Smatra se da je prva manja od druge zbog inercije u potrošačkim navikama. Eventualno trajno povećanje dohotka neće se odmah (trenutno) odraziti na potrošnju, jer se uobičajeni standardi mogu promijeniti samo tijekom vremena i jer je potrebno izvjesno vrijeme čak i za to da potrošač prepozna dato povećanje dohotka kao trajno. Konzekventno, u Keynesovoj formulaciji "uobičajeni standard" prva je i najvažnija potreba na dostignutoj razvojnoj razini datog gospodarstva, a razlika koja se pojavi između dohotka i izdataka neophodnih za zadovoljenje tog standarda odlazi, za neko vrijeme, u štednju. Slijedi, nameće se problem identificiranja uobičajenog standarda tipičnog potrošača i njegove strukture u odnosnom gospodarstvu.

Slijedeći korak mogao bi obuhvatiti i analizu nalaza provedenih empirijskih studija o međuzavisnosti dohotka, potrošnje i štednje. Naime, unatoč činjenici da su Keynesova teorijska razmatranja bila prilično uočena i nedovoljno rigorozna i da nisu proistjecala iz preciznog modela koji bi se temeljio na jasnim i eksplicitnim pretpostavkama, velik dio studija urađenih na temelju obiteljskih budžeta dao je rezultate koji su bili začuđujuće konzistentni s nekim Keynesovim postavkama. Tako, primjerice, monumentalni pregled 40 takvih studija iz 30 različitih zemalja, koji je

uradio Houthakker (v. J. S. Houthakker, "An International Comparison of Household Expenditure Patterns, Commemorating the Centenary of Engel's Law", u: *Econometrica*, Vol, 25. October 1957, pp. 532 - 551) pokazuje da ukupni izdaci na osobnu potrošnju predstavljaju tipičnu linearnu funkciju dohotka - pravac koji ima pozitivan odsječak na ordinati i čiji je koeficijent smjera manji od jedan. U velikom broju slučajeva bilo je moguće čak identificirati tendenciju blagog opadanja koeficijenta smjera, što je funkciju činilo konveksnom odozgo i indiciralo potvrdu Keynesove propozicije o opadajućoj graničnoj sklonosti potrošnji. (O empirijskim međuovisnostima: obiteljski budžet i vremenske serije; dugoročni trendovi i ciklična kolebanja, te o nekim statističkim problemima u vezi s ocjenom i interpretacijom potrošne funkcije - s naznakom relevantne literature iz te problematike - vidi, primjerice, LJ. Madžar, op. cit., str. 67 - 80.)

Razumije se da u okviru tako formuliranog problema ulazi i analiza utjecaja svih promjena u okruženju na ponašanje potrošača, odnosno domaćinstva, uključujući i onu koju je proveo Gary S. Becker (dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju za 1992. godinu upravo za "proširenje primjene mikroekonomske analize na široko područje ljudskog vladanja i odnosa među pojedincima") i dr. Vidi npr., Becker, G. S. *A Treatise on the Family*, Harvard University Press, 1981; Becker, G. S. "Family Economics and Macro Behaviour", *The American Economic Review*, No. 1/1988, te Carlin, P. S. "Home Investment in Husband's Human Capital and the Wife's Decision to Work", *Journal of Population Economics*, No. 1/1991; Feathersone, M., "Životni stil i potrošačka kultura", *Kulturni radnik*, br. 1/1987; Štahan, J., *Potrošnja svijeta*, Ekonomski institut Zagreb, Zagreb, 1976; *Osobna potrošnja i privredni razvitak SR Hrvatske u razdoblju 1957 - 66*, Ekonomski institut Zagreb, Zagreb, 1970; Denona, N.: *Istraživanje promjena ponašanja domaćinstva kao potrošača - magistarska radnja*: Ekonomski fakultet Zagreb, 1992.

Ova se istraživanja mogu proširiti analizom povratnih učinaka promjena u ponašanju tipičnog potrošača na makroagregate i makroekonomsku ravnotežu u modelu agregatne potražnje i time izazvane potrebe uvođenja inovacija u odnosni postojeći sustav fiskalne i/ili monetarne politike.

(5) Postupci i tehnika analize međuzavisnosti osobne potrošnje s ostalim elementima privredne strukture

U ispitivanjima temeljnih međuzavisnosti koje karakteriziraju izvjesni sustav narodnog gospodarstva u njegovom kretanju i težnji da se dublje sagleda isprepletenu građu njegovih strukturnih proporcija te složene indirektno povezanosti pojedinih elemenata privrednih kretanja - finalna potrošnja ključna varijabla. Osobna potrošnja stanovništva temeljna je i po opsegu najznačajnija komponenta finalne potrošnje. Odatle općenito, a nadalje u našem primjeru tranzicije i nadvladavanja naslijeđene strukturne neravnoteže, od osobite su važnosti empirijska istraživanja potrošača i

utvrđivanja značenja te komponente finalne potrošnje u cjelokupnom procesu reprodukcije, uključujući i kvantifikaciju reda veličine stupnja osjetljivosti čitavog sustava narodnog gospodarstva na promjene volumena i strukture te komponente finalne potrošnje.

U tu svrhu, kako sa stajališta sadržajne obuhvatnosti, tako i sa stajališta njegove primjenljivosti u konkretnim empirijskim istraživanjima, projekt bi trebao obuhvatiti i naznaku, odn. razradu postupaka, tehnike i problema analize multiplikativnih učinaka pojedinih komponenti finalne potrošnje na veličinu i strukturu proizvodnje, uključujući općenito sve njene komponente i osobnu potrošnju stanovništva posebice. Razumije se, to implicira i predhodnu naznaku postupaka i problema totalnog dekomponiranja finalne potrošnje na njene konstituiraće komponente (osobna potrošnja stanovništva, opća potrošnja, investicijska potrošnja, izvoz te izdvajanja za povećanje zaliha i formiranje rezervi) i njenog projiciranja, s posebnim težištem na konzistentnom uključivanju te projekcije u sustav strukturnih modela. Ove analize, ako se provode adekvatnim analitičkim metodama i modelima, od velike su važnosti (i, rekao bih, preduvjet) pri znanstveno utemeljenom definiranju, ispitivanju i provjeravanju praktične izvodljivosti ciljeva date razvojne strategije i politike, pronalaženju propulzivnih i limitirajućih čimbenika i alternativnih mogućnosti gospodarskog razvitka. Odatle i potreba razrade problema konstruiranja adekvatnih ekonomskih modela i statističke obrade empirijskog materijala nužne za praktičnu implementaciju i stalno testiranje i usavršavanje tih modela.

Iz ovog područja postoji poprilično obilna literatura. U nas, između toga, značajni su doprinosi Mije Sekulića, pa bi u obradi ove dionice projekta bilo uputno konsultirati njegove radove, primjerice, knjigu *Primjena strukturnih modela u planiranju privrednog razvoja*, izd. Narodne novine, Zagreb, 1968. (posebice str. 171 - 200) i tamo naznačenu literaturu, odnosno knjigu: *Međusektorski modeli i strukturna analiza*, izd. Informator, Zagreb, 1980. (osobito str. 125 - 140), te studiju Willasen, Ingre: *A Theoretical and Empirical Study of the Consumption Function*, Institute of Economics of the University of Oslo, Oslo, 1976.

U prikupljanju i sređivanju empirijske građe potrebne za ova istraživanja javlja se niz statističkih problema, od kojih i neki specifični za analizu potrošnje, koje bi bilo uputno razmotriti u okviru ovog projekta i definirati adekvatna rješenja. Primjerice, to je pitanje deflacioniranja vremenskih serija, odnosno određivanja korektnog deflora za prijelaz s nominalnih na realne vrijednosti, s obzirom na to da je empirijski ustanovljeno da primjena deflatora društvenoga proizvoda nije pogodan indeks za taj empirijski prijelaz kad je riječ samo o agregatu ukupne osobne potrošnje (o tome između inoga, Evans, M. K., *Macroeconomic Activity - Theory, Forecasting and Control - An Econometric, Approach*, Harper & Row Publishers, New York, 1969. str. 57). Problemi ove vrste javljaju se pri utvrđivanju efekta porasta stanovništva na kretanje potrošnje (v. Ackley, G., *Macroeconomic Theory*, Macmillan, London, 1967. p. 232)

ovisno o izboru koji implicira inkorporiranje nezavisne ocjene odnosa između stanovništva i dohotka u potrošnu funkciju ili onom što implicira uključivanje stanovništva u potrošnu funkciju kao dodatne eksplanatorne varijable (v. Evans, M. K., op. cit., p. 58), kao i pri ocjeni parametara u slučaju prevođenja na statistički jezik dvostrane uzročne veze između dohotka i potrošnje, s jedne, i potrošnje i štednje, s druge strane (v. Ackley, G., op. cit., str. 233), te u primjeru serijske korelacije, što se javlja u svezi s potrebom da se uključi u potrošnu funkciju (kao eksplanatorna varijabla) i pomaknuta potrošnja (v. Evans M. K, op. cit., str. 53), itd.

Dr. Smiljan Jurin

MODERN THEORY AND ANALYSIS OF CONSUMERS' BEHAVIOUR

Summary

By defining the elements of the research project "Modern Theory and Analysis of Consumers' Behaviour" the author's objective is to arouse consumers' interest in innovations in theoretical analysis as well as implementation of empirical researches into consumers' behaviour and the ascertainment of importance of individual expenditure in the entire process of reproduction. In the first part of this paper the author gives three groups of theses of theoretical - analytical system on the basis of which such an analysis is approached, whereas the second part, making no pretensions to its completeness, deals with a group of problems connected with the analysis and empirical researches referring to consumers' behaviour including the quantification of the degree of sensitivity of the entire economic system to the changes in volume and individual expenditure structure. Under the five subtitles the following problems are dealt with: assessment of needs; the criterion of usefulness in choosing customers and their comparability - transition from the static to dynamic analysis; the impact of the developed financial market, the entrepreneurial milieu and the environment in general both on the consumers' behaviour and on the formation of individual expenditure; interdependence of income, expenditure and savings; the choice of procedures and the technique in analysing the interdependence of individual expenditure and other elements of economic structure.

Key words: *system of needs, criterion of usefulness, consumers' behaviour, individual expenditure, structural models.*